

TERVEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ KUTATÁSOK 92

Témavezető: Kozma Tamás

11123

VAMOS DÓRA

A SZAKKÉPZÉS TERVEZÉSÉNEK ASPEKTUSAI

Kézirat

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET, 1984. NOVEMBER

Szerkesztette: Kozma Tamás

Készült: az Oktatóskutató Intézet nyomdájában

Példányszám: 69

ISSN 0230-7189

T A R T A L O M

1. Előszó
2. Az életpálya tervezésének lehetőségeiről
 - 2.1. A tevékenységek ellátásának követelményei
 - 2.2. Mozgási lehetőségek a foglalkozási csoportok között
 - 2.3. A munkaköri csoportok tervezési összefüggései
3. Az egyéni foglalkozásokkal szembeni elvárások vizsgálata és tanulságai
 - 3.1. A konvertálhatóság értelmezése
 - 3.1.1. A felsőfokon végzettek beilleszkedése a különböző szakmai csoportokba
 - 3.1.2. A középiskolában végzettek beilleszkedése a különböző szakmai csoportokba
 - 3.2. A szakmák egymással való helyettesíthetőségéről
 - 3.2.1. A felsőfoku munkaköröket betöltők szakképzettségi szerkezete a 70-es években
 - 3.2.2. A középfoku munkaköröket betöltők szakképzettségi szerkezete a 70-es években
 - 3.3. Az egyes munkaköri csoportok jellemzői 1980-ban
 - 3.3.1. A felsőfoku munkakörök elemzése
 - 3.3.2. A középfoku munkakörök elemzése.
4. Az egyéni foglalkozások szakemberellátottsága
 - 4.1. A felsőszintű egyéni foglalkozásokról
 - 4.2. A nem fizikai középfoku egyéni foglalkozásokról
 - 4.3. A szakmacsoportok legjellemzőbb foglalkozásai
5. Konzekvenciák

1. E L Ő S Z Ó

Tanulmányomban azokból a következtetésekből indulok ki, amelyekhez az utóbbi évtized oktatásfejlesztési tevékenysége során eljutottunk. Ezek közül is kiemelkedő tanulság: tervezni érdemben csak azokat a folyamatokat lehet, amelyeket valóban jól ismerünk. Ennek megfelelően az utóbbi évek során vizsgálataimat az általam fontosnak tartott, de általában csak felszínesen ismert összefüggések föltárására koncentráltam. Ezeknek a kutatásoknak lényegesebb megállapításait foglalja össze ez a dolgozat.

Jelentősnek tartom annak a fölismerésnek hangsúlyozását is, ami szerint az iskolának nem - még szakképző szakaszának sem - lehet föladata konkrét munkakörök közvetlen betöltésére alkalmas szakemberek fölkészítése. Fontos föladata viszont hatókörébe tartozó fiatal korosztályok megfelelő életkorában a képességek, készségek fejlesztése a teljes, sokféleképpen alakítható-alakuló életpályára.

Ezzel összefüggő vizsgálatunk 1./ új foglalkoztatási szemlélet kialakulását föltételezi. Ennek alátámasztására korszerű munkaerőstruktúra tervezési módszertanra van szükség, amely a szkképzési tervek tartalmával hozható össze-

függésbe. Tanulmányom első részében az erre vonatkozó legfontosabb megállapításokat ismertetem.

Vitatott kérdés a távlati munkaerő- és az oktatástervezés egymáshoz való viszonya. Elfogadván azt a megállapítást, miszerint a munkaerő strukturájának távlati prognózisa sok fontos információt nyújthat az oktatás tervezői számára, oktatástervezőként elkerülhetetlennek találom megismerni a különböző egyéni foglalkozások, illetve ezek szakmai csoportjainak jellemzőit.

Sok szó esett a távlatos gondolkodás közepette a szakképzés korszerűsítésének egyik jelentős mozzanatáról, a konvertálható ismeretek nyújtásáról. A konvertálhatóság foka a szakismeret fölhasználhatóságának oldalait jelzi.

A szakismeret beválthatósági indexe az iskolai szakképzés tartalmától függ. A szaktudás fölhasználásának gyakorlatát nyomon követhetjük a gyakorlatban, majd ezeket a tapasztalatokat hasznosíthatjuk elméleti ismereteink gyarapításában.

Első lépésként a különböző foglalkozásu szakemberek elhelyezkedésének körülményeit nem csak a szakismeret hasznosításának oldaláról vizsgáltam /konvertálhatóság-kongruencia/, hanem a munkamegosztást meghatározó követelményekre is kiter-

jesztettem megfigyeléseimet /helyettesíthetőség-kongruencia/.

Ez utóbbi két probléma föltárásához, elemzéséhez az 1980. évi népszámlálásnak a nem fizikai egyéni foglalkozásokra vonatkozó adatait használtam. Szándékomban áll a vizsgálatot kiterjeszteni a fizikai foglalkozásokra is. Majd szeretném a foglalkozások kutatását tovább folytatni; történeti-társadalmi-pszichológiai-gazdasági jellemzőiket föltárni, fejlődési lehetőségeiket prognosztizálni, s az eredményeket a pályorientációhoz és a szakképzés tervezéséhez rendelkezésre bocsátani.

A konvertálhatóság és a helyettesíthetőség megfelelő értelmezése föltétlenül szükséges a korszerű tanulói létszámtervezés megalapozásához. Ugy tűnik ennek alapján lehetőség nyílik az egyéni tanulási igények /lakossági igények/ és a gazdasági szükségletek jobb összehangolására, illetve az utóbbi bizonytalanságainak korrekciójára.

A dolgozat az OKKFT B/2-1.6. témájához készült. Előzménye az 1980. évi népszámlálás 388 egyéni foglalkozási adatainak földolgozása, majd részletes elemzések készítése az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete rendelkezésére /Vámos Dóra: Foglalkozás és szakképzettség 1984. július/ Ugyancsak fölhasználtam a foglalkozások csoportosítására készült tanulmányunkat /Kutas János-Vámos Dóra: A foglalkozási csoportok és a foglalkoztatás 1983. jan./ amely a Közgazdasági Szemle 1984/3 számában jelent meg.

2./ AZ ÉLETPÁLYA TERVEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEIRŐL

Mit értek életpálya alatt? Esetünkben a szakmai karrier egészére korlátozom a kifejezést. Arról van tehát szó, hogy az iskolából kikerülő fiatal első elhelyezkedésétől kezdődő utat, amit nyugdíjazásáig betölt életpályának, szakmai utnak nevezzük. Ennek nevezetes pontjai az első, a kezdő munkakör, az előgazási pontok /amikor vagy magasabb, vagy esetleg alacsonyabb beosztásba kerül, illetve amikor elhagyja tanult vagy/és gyakorolt szakmáját/ és a pálya végső pontja, illetve csúcsa.

2.1./ A tevékenységek ellátásának követelményei

Az iskolázás következtében differenciálódnak a szakmai utak már a kezdő pont különbözőségei miatt is. Azonban nem a szakirányok eltérései okozzák a legfőbb különbségeket az életpályákon, sokkal inkább az egyes beosztások által támasztott követelményeknek megfelelés eltérései.

Ha tehát az egyéni foglalkozásokat 2./ a munkamegosztásban kialakított tevékenységi körök /munkakörök/ kritériumai szerint csoportosítjuk, a munkaerő-állományt minőségi ismerveinek hangsúlyozásával strukturáljuk.

Mit értünk a munkavállalóval szembeni követelmények /kritériumok/ alatt? Azoknak az ismereteknek, tapasztalatoknak, képességeknek az együttesét, amelyeket a munkáltatók elvárnak egyes tevékenységek elvégzéséhez. A követelményeket első megközelítésben két csoportra bontottuk. Az elsőbe az "ellenőrizhetők" tartoznak, melyeknek fő jellemzőjük, hogy formális módon, dokumentumokkal igazolhatók. Ezek az iskolai végzettség szintjére és irányára, a posztgraduális képzés formáira, a nyelvtudás fokára vonatkoznak, illetve a munkahelyi tapasztalatot, eredményeket tükröző minősítések tartoznak ide. Meg kell jegyezni, hogy a munkavállalók értékelésekor, strukturálásában, számbavételekor meghatározó igényeket az ellenőrizhető "bizonyítványok" jelentik.^{3./}

Az egyes munkakörök hatékony betöltéséhez más típusú követelményeknek is meg kell felelni. Ez a személyiséget meghatározó jegyek alapján válik lehetővé, amelyek gyors megismerésére - igazoló dokumentumok híján - csak külön célvizsgálatokkal lehetséges. Ide tartozónak ítéltük a kreativitás fokát, a vállalkozói kedvet, a kockázat és a felelősség vállalását, a döntési képességet, a társadalmi érzékenységet, az irányító- és szervezőképességet, valamint a kommunikációs készséget.

Az egyéni foglalkozásokat a munkaköri alkalmasságot kifejező követelmények alapján csoportosítottuk. A fizikai foglalkozásoknál a tevékenység tartalma, funkciója, a termeléshez való kapcsolata vagy a lakossági ellátási szerepkör igényei determinálják a követelményeket. Ennek megfelelően megkülönböztethetünk

- termelő munkásokat 4./
- karbantartókat
- gépbeállítókat
- mérőket
- szolgáltató-szerelőket
- ezermestereket
- kisiparosokat, kisvállalkozókat

Valamennyi csoportra jellemző követelmény az általános képzettség növekvő színvonala. A termelő munkások közül a segéd- és betanított munkákat végző csoportok kivételével ugyancsak általános feltétel a szakelméleti és gyakorlati jártasság is.

Az iskolázottsági igényeket a gépesítettség színvonala, a beavatkozás igénye, ill. a termelési folyamat átlátásának - megítélésének igénye együttesen határozzák meg. A gépesítettség magas technikai színvonala magas szintű munkakulturát tételez föl, lévén a berendezések egyre értékesebbek és kezelésük egyre bonyolultabb.

A szakmai rutin, illetve a szakelméleti fokozat tekintetében már eltérőek a különböző szakmai csoportokkal szembeni követelmények. Méginkább megkülönböztethetőek a személyiség voná-

sokat illetően. /Míg például a termelőmunkásoknál nincs föltétlenül szükség a kockázat vállalására, vagy a vállalkozói kedv magas fokára, addig a kisiparosi, kisvállalkozói szerep kör ellátásának egyik alapföltételét képezik e tulajdonságok. Avagy a kreativitásnak is teljesen más formájára van szükség mondjuk a szalag mellett dolgozónak, a karbantartónak, vagy egy szolgáltató szerelőnek./

A nem fizikai állományba sorolt egyéni foglalkozásokat a beosztás jellege szerint csoportosítottuk. /Tovább bontaná a sort a munkahely típusa is, hiszen a tevékenység szempontjából általában nem mindegy, hogy valaki egy kiemelt kategóriájú nagy vállalatnál dolgozik vagy egy kisszövetkezetnél, termelőüzemben vagy kórházban./

1. Felső vezető
2. Kutató-fejlesztő, egyetemi tanár 5./
3. Szakértő-szaktanácsadó
4. Középvezető
5. Szakelőadó I./Felsőszintű szakember/
6. Alsószintű vezető
7. Szakelőadó II. /Középszintű szakember/
8. Egyszerű, főként rutin jellegű nem fizikai.

Az iskolai végzettségre irányuló követelmények szempontjából két nagyobb csoport lenne képezhető. Az elsőbe az 1-5 csoport-

tok sorolhatók felsőfoku iskolázottsági, míg a 6-8 csoportok számára a középiskolai bizonyítvány előírt. A vezető beosztások és a 2. és 3. csoport részére szükséges valamilyen posztgraduális képzésben való ismeretbővítés is /vezetési ismeretek, interdiszciplinaritás, tudományos fokozat, szakosítás elmélyítése, nyelvtudás/, ugyancsak alapfeltétel a megelőző eredményes szakmai gyakorlat.

Vizsgálatunk azt mutatja, hogy a legszínesebb személyiségjegyek a vezetői beosztásuaktól igényeltetnek, míg a szakmai előrehjutáshoz viszonylag kevés minősítő ismerv szükséges, de kiemelkedő szinten. 6./

2.2. Mozgási lehetőségek a foglalkozási csoportok között

A kialakított foglalkozási csoportok egyben alkalmasak az életpálya típusok alakulásának figyelemmel kísérésére is. Ha a fizikai és nem fizikai egyéni foglalkozások csoportjait egymás mellé-mögé illesztjük, úgy az "átmozgások" irányai is föltérképezhetők. 7./

A fizikai pályán mozgók kezdő pontjaként a termelői munkahelyek gépmelletti pozíciói képzelhetők el, ahonnan vagy az önállóbb munkavégzés irányába /gépmeister, gépbeállító, szolgáltató/, majd esetleg önálló vállalkozó, vagy a vezetői föladatak ellátásához /alsószintű vezető/ vihet az ut. Más a

helyzet ha az ellenőrizhető kritériumok sorában /iskolai végzettség/ lényeges változás következik be. Ha mondjuk a szakmunkásiskolai végzettségű dolgozó középiskolai érettségi vizsgát tesz, mobilitási pályája a középszintű nem fizikai munkakörök felé megnyílik.

Hasonló mozgáslehetőségek adódnak a nem fizikai területeken. A középfoku szakértők elsősorban a 8-6 csoportok között mozoghatnak, illetve a fizikai tevékenységek csoportjai felé visz közvetlen ut.

A felsőszintű diplomások részére az 5-ös csoport lehet a kezdő beosztás, ahonnan két típusú életpálya képzelhető el. Az egyik a szakmai ismeretek alkalmazásának elmélyítése révén a szakértő-szaktanácsadói, ill. a kutatói-oktatói beosztások megpályázásával alakítható, ún. szakmai karrier. A másik a vezetői pozíciók favorizálását jelenti, melynél a szakmai elmélyülés általában második helyre szorul. /Jelenleg nálunk ez utóbbi életut vált igazán ismertté. Ennek köszönhetően a kiváló szakemberek akik nem föltétlenül kiváló vezetők törekvései a vezető pozíciók felé irányulnak, míg a vezetői kiemelés egyik föltétele is a kiemelkedő szakmai tevékenység. E probléma valamennyi összetevője még nincs kellőképpen földolgozva a szakirodalomban./

Végül megemlítjük, hogy a szakmi életut nem igényli/igényelné föltétlenül a foglalkozási csoportok közötti mozgást, hiszen elkézelhető a csoporton belüli előrejutás is a munka minőségének javítása a specializáció elmélyítése a látókör kiszélesítése révén. Azonban föltehető, hogy ehhez nevesíteni kellene a belső szinteket.

2.3. A munkaköri csoportok tervezési összefüggései

A tevékenységi körök szerinti csoportosítás előtérbe helyezésének számos előnye van a szakmai irányok szerinti csoportosítással szemben. 8./ Ezek közül legfontosabbnak érezzük az oktatási tanulólétszámok tervezésével összefüggő indokot. A munkaerő állományának szakmai irányok szerinti strukturájának használata ugyanis akarva-akaratlanul is sugallja az összevetést az iskolázás létszámaival és a pontos összhang keresését. /Hiszen a tervezési nomenklaturák egybeesése sem a véletlen műve./ Ami által koránt sem azt akarom állítani, hogy az oktatástervezésnek nincs szüksége jelzésekre a munkaerő elhelyezkedési formáiról, lehetőségeiről, hanem azt, hogy ezt az információt az oktatás tervezők használják és ne a munkaerő tervezők "tervezzék" kielégíteni az általuk prognosztizált távlatos szükségleteket.

Továbbá nélkülözhetetlen információk szűrhetők le az oktatástervezés számára a tevékenységi csoportok vizsgálatából a

munkamegosztásra fölkészítés tartalmára vonatkozóan.

A szakirányokra vonatkozó követelmények kizárólag a szakmai képzés jellegét: szintjét és szakmai körét adják meg, holott azonos szakirányu fölkészítés igen sokféle beosztásra és még többféle föltételekhez való alkalmazkodásra vonatkozik. /Pl. egy szakma elsajátítása elégséges alapnak tűnik az általunk fölsorolt 15-20féle tevékenységi csoportban dolgozáshoz, nem is szólva a még ki sem bontott eltérésekről. Vagy például hányféle munkahelyet, beosztást tölthet be, aki mondjuk egy tanárképző főiskolán végzett! /

Azt is állíthatjuk - kissé leegyszerűsítve a helyzetet - hogy legalább olyan fontos - ha nem fontosabb - föladata az iskolai oktatásnak, képzésnek az életpályára fölkészítés, mint egy adott szakmához kapcsolódó tudományos ismeretek megfelelő szintű közvetítése. Mire alapozzuk állításunkat? Arra a közhelyszámba menő követelményre, hogy az iskolázásnak meg kell alapoznia a teljes életpályát - e szerint nem csak a kezdő-, de az elágazási-, sőt a csúcspontra is elő kell készítenie - és azokra a pszichopedagógiai tudományos eredményekre melyek szerint egyes képességek, készségek bizonyos életkorhoz kötődően fejleszthetők, s amennyiben a kellő időben elhanyagolják őket, fölismerésük és kibontakozásuk a véletlen játékává lesz. /Megjegyezzük, hogy kellő megalapozás után

bármilyen ismeretanyag későbbi életkorban is pótolható, sőt az ismeretek gyors avulása amugy is állandó ismeret-szerzést követel./

Még egy tervezési összefüggést látunk itt említésre méltónak. A munkaerő távlati előrejelzése és az oktatási /iskolai/ létszámtervek csak a papíron kerülnek ilyen szoros összefüggésbe egymással, valójában az iskolából kikerülő fiatal a foglalkoztatási intézkedések révén, tehát a foglalkoztatási stratégiák következtében foglalja el helyét a munkaerő-strukturában. A foglalkoztatás tervezése viszont inkább a tevékenységi csoportokhoz kötődik, az utólagos számbavétel formája /lásd KSH foglalkoztatási adatait/ is ezt igazolja.

Különösen indokoltnak látszik a foglalkoztatásban a munkaköri követelményrendszer átgondolása - kialakítása, amikor hatékony minőségi foglalkoztatás nélkül gazdasági eredmények elérése számunkra utópiává válik. Ennek megfelelően a munkaerőállomány további bontása /munkahelyek típusa, területi ismérvek szerint/ a foglalkoztatás tervezése számára nélkülözhetetlen. Ilymódon a foglalkozási tervek eredményei fogják az oktatás tervezői számára a legfontosabb információkat szolgáltatni.

3. AZ EGYÉNI FOGLALKOZÁSOKKAL SZEMBENI ELVÁRÁSOK VIZSGÁ-

LATA ÉS TANULSÁGAI

3.1. A konvertálhatóság értelmezése

Az egyéni foglalkozások vizsgálatának új eredményei

Az oktatásfejlesztéssel szemben megfogalmazódott követelmény a szakmai ismeretek konvertálhatóságára törekvés is. Ez általában a szakképzés széleskörű hasznosításában realizálódik, tehát hogy egy szakmára fölkészülve rokonszakmákat is be tudjanak tölteni. Elsősorban a szakmunkásképzéssel szemben fogalmazódott meg ez az igény, s megoldásként a széles szakmai alapozás bevezetését szorgalmazták az utóbbi évtizedben. 9./

Tanulmányunkban a szakképzettség konvertálhatóságát szélesen értelmezzük. Mindenekelőtt két típusát különböztetjük meg. Az egyik az ún. természetes konvertálhatóság. Ez azt jelenti, hogy az elsajátított ismerethalmaz, vagy a kifejlesztett képességek más szakterületek betöltésekor is jól fölhasználhatók. A másik típus manipulatív módon, a tananyagok összeállítása, a szakmai képzés strukturáltsága révén keletkezik. A tulzottan

leszükitett szakmai profil és a közvetlen munkábaállás igényeihez méretezett elméleti képzés csökkenti, az általánosan művelő tanyag bővítése, a készségek időbeni és sokoldalú fejlesztése, a rokonszakmákra közös fölkészítés szervezése pedig növeli a szakképzettség beválthatóságának mértékét.

/ Ez a törekvés nem csak a fizikai munkákkal, de az értelmiség fölkészítésével is összefüggésbe hozható. /

Adott szakképzettség tehát több munkaköri típusban is felhasználható. A munkakörök hierarchiájában a szakképzettség szintjét vetjük egybe a munkaköri követelményekkel; a szakmák, szakmai csoportok tartalmi vizsgálatához a szakképzettség típusát és a munkakör szakmai profilját hasonlítjuk össze.

A munkaköri követelmények és a szakképzett munkaerő más jellegű viszonyát fejezi ki a "helyettesíthetőség" foka. Ez tulajdonképpen a munkaköri követelményeket differenciálja aszerint, hogy milyen típusu szakmai főkészítéssel lehet nekik megfelelni.

A munkakörök egy részére az jellemző, hogy csak meghatározott szintű és profilu szakemberek tudják betölteni; itt tehát a követelmények egyértelműek és rugalmatlanok. /Például állítjuk; gyakorló orvosi tevékenységet csak az orvostudományi egyetemen végzettek képesek ellátni. /

A munkakörök másik csoportja csak a tevékenység jellegére nézve tartalmaz szigoruan meghatározott követelményeket.

A fölhasználható szakismeret profilját nem köti meg, mert az összetett tevékenység igen sok irányból is kibontakoztatható. /Ide tartoznak a külkereskedelmi, az államigazgatási és a vezetői munkakörök./

Végül megkülönböztethetjük a munkaköröknek azt a csoportját, melyben a követelmények viszonylag lazán fogalmazzák meg a szakmai szint és profil iránti igényeket. Ezekben a munkakörökben megfelelő alapképzettség nélkül is szakmai rutin szerezhető, illetve bizonyos iskolázottsággal a munkakör kezdő fokon többféle fölkészültséggel is betölthető, majd rövid idő alatt elégségesnek ítélt rész-szakismeret beszerezhető. /Gazdasági, művészeti és kulturális munkakörök nagy része ide tartozónak tekinthető./

Vizsgálatunk fő metszetét a konvertálhatóság és a helyettesíthetőség összevetése adja. Ha abból indulunk ki, hogy a fölkészítés szintje és irányai végső soron meghatározott munkaköri követelmények szerint képződtek, ^{10.}/ akkor az ettől - tehát az ideális helyzettől - való eltérések különböző képpen ugyan, de visszahatnak mind a képzésre, mind a foglalkoztatásra.

Vegyük számba, milyen esetek adódhatnak a szakmák "beváltható-

ságából", illetve egymással való helyettesíthetőségéből.

a. / A szakma sok munkaköri típusban beváltható, ám az öt igénylő munkakörökben

- nem helyettesíthető
- helyettesíthető
- jól helyettesíthető

b. / A szakma egyetlen vagy kevés munkaköri típusban használható és az öt igénylő munkakörökben

- nem helyettesíthető
- helyettesíthető
- jól helyettesíthető

Összességében tehát hat féle eset fordulhat elő, ami további egyszerűsítéssel /a helyettesíthető és jól helyettesíthető összevonásával/ négy esetre redukálható. /Megjegyezzük, hogy vizsgálatunk nem foglalkozik azokkal a triviális összefüggésekkel, hogy a segéd- és betanított munkák bármilyen szintű és irányú szakismerettel betölthetők, illetve foglalkoztatási követelményeik nem az iskolázottságra vonatkoznak. Vagy hogy a magasabb iskolai szint elvégzése az alacsonyabb azonos profilu munkák elvégzéséhez is megfelelő, ha nem is mindig teljesen kielégítő./

Amennyiben megismerjük a szakképzettségi formák, illetve a munkakörök közötti különbségeket, információinkat föl tudjuk használni mind a munkaerő, mind az oktatás tervezésében. ^{11.}/ A szakmák, a foglalkozások a vizsgált szempontok szerint osztályozhatók, csoportosíthatók, jellemezhetők, miáltal a tervezés során föltétlenül differenciáltan kezelendők. Föltételezzük, hogy minél jobban helyettesíthető egy szakma, annál kevesebb gondot okoz: nem kell képzési létszáma tervezésekor minden vele szembe állítható szükségletet föltétlenül kielégíteni. Fordítva: amennyiben csak egy szakmával tölthető be bizonyos munkaköri csoport, úgy az iránta megjelenő kereslet egészére kell a kínálati létszámot tervezni. Ezáltal a tervezői energiát a kritikus pontokra lehet koncentrálni, a szükségtelen beavatkozás megszüntetésével pedig a lakossági érdekek szabadabb érvényesülésének teret nyerni.

A konvertálhatóság és a helyettesíthetőség együttes vizsgálata nélkülözhetetlen e konzekvenciák kellő megalapozásához. Elképzelhető ugyanis, hogy egy szakképzettségi típus külső kényszer folytán tűnik jól konvertálhatónak. Például azért fordul elő a munkakörök széles skáláján, mert a neki megfelelő munkakörökben telitődött a száma.

Vagy azért korlátozódik a megfelelő munkakörökbe, mert csak annyit képeznek, amennyit ott föl tudnak - kedvező foglalkoztatási föltételek mellett - használni.

31.1. A felsőfokon végzettek beilleszkedése a különböző

szakmai csoportokba

Elsőként tekintsük át a felsőfoku szakemberek elhelyezkedését a nem fizikai jellegű munkakörökben, illetve a munkaköri csoportokban. Az 1.sz. melléklet mérlegszerűen tartalmazza a diplomások előfordulási létszámait. A táblázatról könnyen leolvasható, hogy a legtöbb diplomást a pedagógiai és a műszaki munkakörökben foglalkoztatják, a diplomások közül is a pedagógiai és a műszaki képzettségűek létszáma a legmagasabb.

Az is rögtön föltűnik, hogy míg a műszaki jellegű /diplomásokkal betöltött/ munkakörök számát jóval meghaladja a műszaki felsőfokon végzettek száma /124,6 < 153,2/, addig a közgazdász diplomások létszáma jóval kevesebb a felsőfokuakat fölvevő gazdasági munkaköröknél /58,3 > 38,0./.

A különböző felsőfoku szakképzettségűek megoszlását a különböző munkaköri csoportok között a 2.számú mellékleten mutatjuk be.

A 80 rovat közül csak 7-ben nem találunk értéket, ami minden szakképzettség sokféle előfordulását jelzi. A legnagyobb mér-

tékü koncentrációt az egészségügyi diplomások, majd a pedagógusok mutatják /mindkét csoport 80% fölött a neki megfelelő munkakörökben található/.

Ha a felsőoktatási szakemberek által betöltött munkakörök közül csak a felsőfokunak minősíthetőket vesszük figyelembe, az előbb vázolt kép lényegében akkor sem változik /3.sz. melléklet/. Inkább csak kisebb módosulásról van szó: a közgazdászok ez esetben jobban szétszóródnak a különböző munkaköri csoportok között, míg a többi szakképzettségűek markánsabban koncentrálnak az őket elsősorban igénylő foglalkozásokban.

A különböző munkaköri csoportokban való elhelyezkedés szerkezetét vizsgálva annyit állapíthatunk meg, hogy a felsőfoku diplomával rendelkezők szaktudása minden olyan munkakörben felhasználható, amelynek kritériumai nincsenek egyetlen tudományág eredményeinek ismeretéhez és felhasználásához szorosan megkötve, illetve ahol ez az ismeret nem nélkülözhetetlen a tevékenység bizonyos szintű ellátásához. Van ugyanis a felsőszintű tanulmányoknak egy bizonyos mértékű természetes konvertálhatósága is: minden végzett közel azonos tartalmi és minőségű ismereteket gyűjt magába az előző /középiskolai/ tanulmányok során, majd a meghatározott tudományterület magas szintű elsajátítása révén egyre több mindenütt érvényesülő

természeti és társadalmi törvénnyel ismerkedik meg. A hosszú tanulási ciklus folyamán megismerési-gondolkodási képessége is kibontakozik, nyitottá válik újabb területek megismerésére, alkalmazkodóbbá az adott munkahely igényeihez.

Természetesen ez a beválthatósági fok nem jelenti azt, hogy valóban meg is éri a megszerzett ismereteket alacsonyabb fokon, vagy más területen hasznosítani. Intellektuálisan általában nem kifizetődő a csere, ami sok esetben még az eltérő társadalmi elismerést is ki tudja ellensúlyozni.

Minden felsőfoku szakképzettség rejt magában olyan sajátosságokat is, amelyek a szintből eredő természetes beválthatóságot fokozzák, vagy erősítik. Ezek egyik része a szakképzettség jellegéből adódik, illetve bizonyos fokig a társadalmi értéktételezéshez is igazodik. Az utóbbi azt jelenti, hogy míg általában a társadalomtudományok művelőitől, alkalmazóitól szélesebb történelmi-politikai áttekintés, jó kommunikációs képesség igényeltetik, s a felsőoktatási fölkészítés e követelmények kielégítésére törekszik, addig a műszaki-természettudományos képzés során az értelmiségi lét társadalomismereti elemei erősen hiányoznak, s jórészt a fölkészülő személyiségétől - vagy a véletlen - függ, hogy e téren mennyiben törekszik magát fejleszteni.

Ugyanakkor néhány foglalkozás ill. szakma eleve interdisz-
liplináris jellegű. Míg például a természet- illetve tár-
sadalomtudományok nem tanár szakosai csak egyetlen tudomány-
terület ismerői lesznek /matematikus, biológus, történész,
filozófus stb./, addig pl. az orvostudomány, a műszaki tu-
domány eleve más természettudományok eredményeinek ismere-
tét is föltételezi. Nem is szólva azokról a diszciplínákról,
amelyek eleve összetett társadalmi mozgásformák befolyáso-
lására hivatottak: közgazdaságtan, jog, szociológia, pszicho-
lógiai

Minél több féle tudományterületre kap betekintést a szakkép-
zés menetében a hallgató, annál többféle ismeret, tapasza-
lat birtokosaként egyre több munkakör-típusban képes mielőbb
hasznosítani ismereteit. Ezért a szakképzés tartalmának ki-
alakításakor az adott szakmai-szakmacsoportos fölkészítés
mellett bővíteni is lehet a föltétlen indokolt ismeretstruk-
turát. Ezáltal - történjék ez a bővítés általánosan művelő
célzattal, vagy hogy egy ágazat szekemberigényéből minél töb-
bet legyen képes az ott uralkodó szakembertípus kielégíteni -
mesterségesen is nő a konvertálhatóság, ami viszont sokszor
ellentmond a képzésért felelős ágazat érdekeinek. 12./

A fönti megfontolások mindegyikét figyelembe véve az elhelyezkedés tapasztalatai szerinti konvertálhatóság foka nem egyértelműen minősíthető. Formai jegyek /2.sz. melléklet adatai/ alapján vannak:

- egy centrumu szakmák, ahol az adott felsőfoku szakképzettek tulsulyban /75%-uk, vagy több/ egy jellemző munkaköri csoportban tömörül /műszaki, pedagógiai, egészségügyi diplomások/
- a két- három centrumu szakmák, amelyekre jellemző egy, esetleg két munkaköri csoportban is a 40-60%-os részvétel, de mindenesetre 2-3 csoportban is 10%-on felüli képviseletük kimutatható /agrár, közgazdász, jogi, speciális műszaki diplomások/.
- négy vagy több centrumu szakmák, amelyekben többé-kevésbé egyenletesen helyezkednek el az illetékes szakemberek, de föltétlenül jellemzőjük, hogy a munkaköri csoportok legalább felében 10%-on felüli képviseletük található meg /egyéb társadalomtudományos, természettudományos, művészeti és egyéb végzettségű szakemberek/.

A konvertálhatóság formai kritériumai szerint az utolsó /sok centrumu/ szakmai képzést tekinthetnénk a leginkább beválthatónak, hiszen például a természettudományos szakképzett-ségűek négy munkaköri csoportban is tekintélyes arányban meg-

találhatók /műszaki, szakmai irányító, pedagógiai, tudományos-kulturális/ annak ellenére, hogy a képzés általában 1-2 konkrét tudományterületre irányul. Foglalkozási tapasztalatok szerint mégsem minősíthetjük föltétlenül jól konvertálhatónak a "sok centrumu" szakképzettségeket, mert számuk eleve alacsony. Ha ugyanis példánknaál maradv a mintegy 6 ezer természettudományos diplomásról megállapítjuk, hogy közülük közel 4 ezer az oktatásban és a tudományos kutatásban dolgozik, akkor 1,2 ezer műszaki- agrár munkakörökben és a 800 fő szakmai irányítóként működő rendkívül alacsony száma az ismeretek fölhasználhatóságára nem elég meggyőző. Ezért többféle következtetés is levonható: műszaki- agrár munkakörökben jól használhatók csak kevés van belőlük. Más: nem használhatók jól, csak véletlenszerűen helyezkedett el ott ennyi, ami az e típusu munkakörök számához képest elenyésző részvételt jelent. Vagy: túlképzés miatt /csak az oktatás és a kutatás támaszt ilyen szakemberek iránti igényt/ kénytelenek voltak valahová elhelyezkedni. Lévéen képzettségük rokonabb az agrár-műszaki képzéssel, mint mondjuk a jogászokéval, ezért oda törekedtek.

Tehát megállapíthatjuk, hogy a konvertálhatóságra vonatkozó eddigi vizsgálataink a felsőfoku végzettségűek esetében nem értékelhetők egyértelműen. A felsőszintű munkakörök további

tanulmányozása után fogunk ismételten visszatérni elemzésükre.

3.1.2. A középiskolákban végzetek beilleszkedése a különböző szakmai csoportokba

A következőkben a szakközépiskolákban és a gimnáziumokban érettségizettek elhelyezkedési tapasztalatait elemezzük. A 4.sz. melléklet azt mutatja be, hogy a különböző iskola-típusokban végzetek közül hányan találhatók közép- ill. felsőszintűnek minősített munkakörökben.

Hogy milyen jellegű munkákat végeznek a középiskolákban érettségizettek, azt az 5.sz. mellékleten mutatjuk be.

A gimnáziumi végzetek legnagyobb létszámban és arányban a gazdasági munkakörökben helyezkedtek el, miután a középiskolások által betöltött középfoku munkakörök kétharmadát a gazdasági jellegűek adják. A műszaki és az egészségügyi munkakörökben közel azonos mértékben találhatók, ennek ellenére - a munkakörök létszámkülönbsége miatt - az egészségügyben ez 70, míg a műszaki foglalkozásokban csak 23%-os részvételt jelent.

A középiskolások által betöltött középfoku munkakörökben könnyen feltűnik a gimnazisták, a gazdasági szakközépiskolások, majd a műszaki végzettségűek döntő súlya. E három képzettségi csoport teszi ki a vizsgált sokaság 93%-át, ami meghaladja az összes középiskolát végzettből részarányukat /89%/. A műszaki munkakörökben a műszaki középiskolások és a gimnazisták, a közlekedési típusukban az előbbieken kívül a gazdaságiak is megjelennek, a gazdaságiakban a gimnazisták és a közgazdasági szakközépiskolások, az egészségügyekben pedig a gimnázista túlsúly mellett az egészségügyi szakközépiskolások is /létszámuk a gimnázistáknak alig harmada/ előfordulnak.

Megállapítható, hogy a műszaki és az egészségügyi szakképzettségűeket kivéve valamennyi képzési típusból, illetve irányból a legtöbben a gazdasági munkakörökben helyezkednek el. Ez azt jelenti, hogy ez igen nagy fölvevő piac. Meg azt is, hogy a közgazdasági szakközépiskolásokat kivéve, a többi szakképzettség legalább két helyen fölhasználható. El kell ismernünk, hogy a gimnáziumi végzettség minden munkaköri csoportban fölhasználható, legalább olyan eredményesen, mint az oda szóló szakképzettség és nagyobb eredménnyel, mint a máshova szóló.

A gazdasági jellegű középszintű munkakörökben alkalmazott más

végzettségük nagy száma - egyéb tapasztalatokat is figyelembe véve - arra enged következtetni, hogy az említett munkakörök nagy részének betöltése nem kíván elmélyült, speciális szakismeretet. Nevezetesen arról lehet szó, hogy a közgazdasági szakközépiskolákban érettségizettek létszáma sokáig alacsony volt valamennyi ilyen típusu munka ellátásához, ezért hosszabb időn keresztül leértékelődött és leegyszerűsödött sok gazdasági munkakör. Ugyanakkor a gazdálkodás módja meglehetősen egyszerű ismereteket tételezett föl. A többoldalú, megalapozott értékeléshez viszont elkerülhetetlen a munkakörök betöltésének további vizsgálata, elemzése.

3.2. A szakmák egymással való helyettesítéséről

Első megközelítésben itt is a felsőfoku szakembereket igénylő munkaköröket elemezzük, majd a középszintűnek minősíthetőkkel foglalkozunk részletesebben. Először főbb szakmai csoportok szerint vizsgáltuk az egyéni foglalkozásokat: műszaki, szakmai irányító, közgazdasági, állami-gazgatási, pedagógiai, egészségügyi, tudományos és kulturális. Miután a jelzett sorrendben és csoportosításban megtárgyaltuk a szakmai helyettesítésre utaló jellemzőket, felbontottuk a csoportokat egyéni foglalkozásokra, hogy megpróbáljuk konkrét munkakörökön is igazolni, vagy elvetni előzetes megállapításainkat.

3.2.1. A felsőfoku munkaköröket betöltők szakképzettségi

szerkezete a 70-es években

A felsőfoku szakemberigényt támasztó munkakörök vizsgálatát az utolsó 10 évben történtek földerítésével kezdjük. Az 1970-es és az 1980. évi népszámlálás időpontjában meglévő helyzetkép összevetése alkalmas arra ^{13./}, hogy azt is bizonyítsuk, a jelenlegi helyzet nem a véletlen műve: a törvények hatása a mindenkori adottságok közvetítése révén érvényesült. Azért is érdekes a két időszak összevetése, mert a munkaerő igények vizsgálatai szerint a hetvenes évek folyamán teljesen fölszámolódik az előző három évtizedre jellemző szakemberhiány. Ezért az 1980-as időpont már kiegyenlített állapotnak tekinthető, azonban ezt a helyzetet sokban meghatározzák a szakemberhiányos időszak következményei. Az első lépésben nem foglalkozunk a munkaköröket betöltők iskolai végzettségi szintjével, kizárólag a szakképzettség irányainak mozgására koncentrálunk.

1.sz. táblázat

A műszaki felsőfoku munkakörök betöltőinek szakképzettség szerinti megoszlása a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	60,5	17,9	5,0	0,1	2,2	0,5	13,8	100,0
1980	60,6	18,6	5,1	0,3	1,0	0,3	14,1	100,0

A felsőfoku műszaki munkakörök /agrárral együtt/ kb. 80 %-ában megfelelő szakirányban végzett szakemberek találhatók /ez az arány növekvő tendenciát mutat/. Csaknem minden típusu más végzettségű megtalálható ugyanakkor a műszaki munkakörökben.

2.sz. táblázat

A közgazdasági felsőfoku munkakörök betöltőinek szakképzettség szerinti megoszlása a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	12,3	10,0	39,9	0,1	2,7	4,2	30,8	100,0
1980	14,2	7,5	42,3	0,4	2,2	1,5	31,9	100,0

A közgazdasági felsőfoku munkaköröknek még a felében sincsenek gazdasági jellegű képzettségűek. Feltűnő ugyanakkor a műszaki végzettségűek magas száma és növekvő aránya, ami föltehetően a mérnök-közgazdászok számának növekedésével magyarázható. /Megjegyezzük, hogy a mérnökközgazdászoknak csak kb. 10%-a dolgozik gazdasági típusu munkakörökben, többségük műszaki foglalkozásu./

3.sz. táblázat

Az államigazgatási felsőfoku munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	15,4	9,3	22,1	0,4	7,6	12,8	32,4	100,0
1980	15,9	6,3	22,4	0,7	7,4	6,8	40,5	100,0

Az államigazgatási munkakörökben a szakképzettek közül a közgazdászok vannak a legtöbben. Bár tulsúlyuk növekvő, de nem haladja meg sokkal a műszakiakét és nem éri el az egyéb /gimnáziumi/ végzettségüket.

4. sz. táblázat

A szakmai irányítók felsőfoku munkaköreit betöltők megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években 14./

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	13,8	2,2	17,2	.	0,3	1,9	64,6	100,0
1980	30,3	4,0	17,7	0,2	2,9	0,5	44,4	100,0

Ennél a szakmai csoportnál található talán a legnagyobb mérvű változás. Ennek egyik összetevője a számítástechnika elterjedése,

alkalmazásához érdemi programok kidolgozása.

A fejlődés egyik következménye az ebben a munkaköri csoportban dolgozó szakemberek létszámának jelentős bővülése. /A szakmai irányítók száma 8 ezer főről közel 22 ezerre nőtt./ A létszámemelkedés nagy részét /kb. 8 ezer fő/ a számítástechnikai irányítók költötték le, de a közlekedés-hírközlés irányítását is többen végzik jelenleg.

5.sz. táblázat

A jogi-igazságügyi munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	0,6	0,3	0,5	0,3	0,3	94,5	3,5	100,0
1980	1,2	0,3	1,7	0,3	1,0	91,3	4,2	100,0

A jogász munkakörökben a jogi szakképzettségűek 90%-on felüli részvételt bizonyítanak.

6.sz. táblázat

Pedagógiai munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	8,7	2,4	1,4	0,9	74,1	0,4	12,1	100,0
1980	13,6	1,8	1,9	2,0	64,8	0,3	15,6	100,0

Ebben a munkaköri csoportban igen sokféle pedagógiai munkakör van jelen /óvónő, gyermekfelügyelő, egyetemi tanár stb/, ezért csak a részletesebb elemzés ad alkalmat az átstrukturálódási folyamat indokainak pontos földerítésére.

Az egészségügyi felsőfoku munkaköröket betöltők szakképzettség szerinti megoszlását nem foglaltuk táblázatba, ugyanis a vizsgálat mindkét időpontjában ezekben a munkakörökben kizárólag egészségügyi végzettségűek voltak találhatóak. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az egyetemi szintű egészségügyi szakképzettség nem helyettesíthető.

7.sz. táblázat

A tudományos, művészeti és egyéb kulturális munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	12,5	2,5	5,6	1,6	25,0	1,8	51,0	100,0
1980	12,5	1,7	9,2	0,7	15,1	2,7	58,1	100,0

Ebben a rendkívül heterogén munkaköröket összefoglaló csoportban a "profikat" az "egyéb" felsőfoku szakképzettségűek je-

lentik, akik részaránya /az alacsonyabb végzettségűekkel együtt/ alig haladja meg az 50%-ot. A tudományos kutatóknál minden irányu felsőszintű képzés megfelelő, a művészeknél a tehetség fontosabb mint az iskolai szakképzettség típusa, kizárólag a többi kulturális foglalkozás esetében /könyvtáros, régész, népművelő stb./ van jelentősége a szakképzettség jellegének.

A hetvenes években a felsőfoku munkakörökben lezajlott folyamatok főbb tanulságait a következőkben összegezhetjük:

- Érdemi strukturális változásoknak nem volt tanuja az évtized.
- Csaknem valamennyi munkaköri csoportban kismértékben nőtt az oda legmegfelelőbb szakképzettségűek aránya. Kivételt csak a jogászok és a pedagógusok képeznek mind az államigazgatási, mind az igazságszolgáltatási és a pedagógiai munkaköri csoportokban.
- Minden munkaköri csoportban nőtt a műszaki és a közgazdasági szakemberek sulya.

Az egyes munkaköri csoportokra jellemző szakképzettségi struktúra szerint közöttük a következő megkülönböztetéseket tehetjük:

- a./ Vannak homogén munkaköri csoportok, ahol minden odatartozó munkakörnek közös jellemzője az adott szakképzettség iránti erős követelmény /egészségügyi, igazságügyi stb./
- b./ Vannak eleve interdiszciplináris igényű munkaköri csoportok, ezek jellemzője, hogy a sokféle szakképzettség a minél érdemibb működés föltétele /államigazgatás, szakmai irányító stb./
- c./ Vannak olyan munkaköri csoportok, ahol ugyan sokféle irányu fölkészülés igényeltetik, de az azonos tevékenységforma speciális tudományos módszerek elsajátítását is igényli /tudományos kutató, tanár/.
- d./ Vannak munkaköri csoportok, amelyek betöltéséhez azonnal megfelelő szintű és irányú szakképzettség kell /orvos, gyógyszerész, állatorvos/.
- e./ Vannak olyanok, amelyek beosztott gyakornokként más fölkészültséggel is elláthatók, illetve rövid időn belül a gyakorlati munka közben a szükséges részszeptudás megszerezhető /közgazdász, könyvtáros/.
- f./ Vannak olyan munkakörök, ahol olyan ismeretekre van főként szükség, amelyek megszerzése az iskolai oktatás során nem lehetséges /vezetői, államigazgatási, tudományos kutatói/. Itt főként a vezetői tapasztalatra, a döntések következményeinek viselési formáira, a széleskörű

tudományterületeket átfogó szemléletre, a kommunikációs tapasztalatokra, az eljárási módszerekben való jártasságokra gondolunk.

A föl sorolt tipizálás révén azt mondhatjuk, hogy általában az a./ és d./ pontokba tartozó munkakörök nem vagy nehezen helyettesíthetők. A többi csoportba tartozók között is találunk ilyen merev követelményű foglalkozásokat, azonban nem ez jellemző rájuk.

A b./ és c./ pontokba sorolt munkaköri csoportok helyettesíthetőségi rugalmasság szempontjából nehezen értékelhetők, hiszen tudjuk, hogy csoportosításuk alapja a közös tevékenység, ami köré fonódik a sokféle szakirány. Miután a tevékenységre általában nincs külön képzés /kivétel a tanárképzés, esetleg a posztgraduális szférában a tudományos minősítés követelményrendszere/, ezért a csoportnak nincs, nem lehet egyetlen kongruens szakképzettségi megfelelője /még a pedagógus munkakörnek sem mert ezek mindegyikére nincs elkülönült képzési forma /szakelőadó, gyermekfelügyelő, felsőoktatási előadó/.

Végül az e./ és f./ pontokba sorolható munkaköri csoportokra jellemző a rugalmasabb helyettesíthetőség. Ez azt jelenti, hogy az ide tartozó egyéni foglalkozások zöme a megfe-

lelő szakképzettségükön kívül többféle szakképzettséggel is betölthető.

3.2.2. A középfoku munkaköröket betöltők szakképzettségi

szerkezete a 70-es években

A középfoku nem fizikai munkaköröket az elemzés céljaihoz négy fő csoportba soroltuk. Ezek közül a legnépesebb a közgazdasági típusú foglalkozásokat átfogó csoport. Az ide tartozó dolgozók létszáma 1980-ban mintegy 450 ezer fő volt. A műszaki középfokuak száma 190 ezer fő, amit a kb. 80 ezer egészségügyi, majd a 40 ezer közlekedési munkakör követ

8.sz. táblázat

A gazdasági jellegű középszintű munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	11,2	2,8	21,8	.	1,3	0,9	62,0	100,0
1980	11,4	3,1	35,4	0,5	0,8	0,3	48,5	100,0

A hetvenes években kb. 174 ezer fővel /45%-kal/ nőtt a gazdasági jellegű középfoku munkakörök száma. Ugyanakkor az itt dolgozó közgazdasági képzettségű szakemberek létszáma két és félszeresére emelkedett: 84 ezer főről 200 ezerre.

A szakképzettség szerinti összetétel ebben a csoportban karakterisztikusan megváltozott: a közgazdasági szakemberek 14 százalékponttal növelték súlyukat a nem szakképzettek rovására.

9.sz. táblázat

A műszaki /agrár/ középszintű munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	65,6	9,1	3,3	.	0,4	0,1	21,5	100,0
1980	59,2	7,8	4,8	0,4	0,5	0,1	27,2	100,0

Ebben a munkaköri csoportban kb. 100 ezer fővel /100%-kal/ nőtt a létszám. A munkaerő állományt betöltők létszámnövekedése az itt foglalkoztatottak szakképzettségének fölhighigulását vont maga után: mind a gimnáziumot, mind a 8 általános iskolai osztályt végzettek létszáma és aránya is nőtt.

10.sz. táblázat

Az egészségügyi középszintű munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	5,1	1,3	2,1	1,0	1,1	.	89,4	100,0
1980	4,0	1,2	2,5	36,7	0,7	.	54,9	100,0

Mindössze 28 ezer fő létszámtöbbletről van szó a 10 év alatt.

Óriási változást jelez azonban a szakképzettségi szerkezet összehasonlítása: 36 százalékponttal nőtt az ide képzett szakemberek és ugyanennyivel csökkent a szakképzetlenül itt tevékenykedők /egyéb/ aránya.

11.sz. táblázat

A közlekedési-szállítási-hírközlési középszintű munkakörök betöltőinek megoszlása szakképzettségük szerint a hetvenes években

Év	Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi	Egyéb	Együtt
1970	15,2	2,2	12,7	.	0,6	0,7	68,6	100,0
1980	24,4	2,9	11,3	0,3	0,6	0,2	60,3	100,0

A szakképzettségi struktúra az itt jól foglalkoztatható műszakiak

súlyának növekedésével, az egyéb végzettségűek arányának kisebb csökkenésével kedvező irányban változott, a változás üteme viszont - figyelemmel a rossz összetételre - nagyon lassunak minősíthető.

A középfoku végzettségű munkakörök betöltőinek iskolázottsági szerkezetét a hetvenes években a következőkben jellemezhetjük:

- A gazdasági, a közlekedési és egészségügyi munkaköri csoportokban nagyon magas volt az "egyéb" végzettségűek aránya /62, 69, 89%/, az időszakban valamelyest mérséklődött a súlyuk /49, 60, 55%-ra/. A műszaki középfoku munkakörökben viszont csak 21-22% volt a szakképzetlenek aránya, itt kb. 6%-kal nőtt 1980-ra.

- A műszaki középfoku munkaköröket kivéve mindenütt alacsony volt, de nőtt a megfelelő szakképzettségűek aránya, és meglehetősen karakterisztikus többséget mutat.

A műszakiakban a szakmai koncentráció kiemelkedően magas volt /65,6%, a következő legmagasabb a gazdaságiakban 21,8%/ viszont a hetvenes évek folyamán nem emelkedett, sőt kis mértékben csökkent /59,2%-ra/.

- A szakképzettségi szerkezet alakulását jellemzi, hogy a műszakiaknál stagnált, a gazdasági és a közlekedési-eknél stagnált, a gazdasági és a közlekedési-eknél lassu ütemű kedvező elmozdulás figyelhető meg, míg az egészségügyi középszint gyors és kedvező irányu alakulást mutatott.
- A munkaköröket betöltők szakképzettsége azt mutatja, hogy a vizsgált munkaköri csoportok eléggé rugalmasak a helyettesíthetőség szempontjából. Talán legkevésbé jellemző ez a műszaki munkakörökre, vagy legalább is egy részükre.

3.3. Az egyes munkaköri csoportok 1980-ban

A munkaköri csoportok jellemzésére két struktura-metszetet használunk. Az egyik az iskolázottsági szint szerinti összetétel bizonyítja, a másik pedig a fő szakképzettségi profil/ok/ szintek szerinti összetételét figyeli.

3.3.1. A felsőfoku munkakörök elemzése

Az iskolai végzettség szerinti összetételt a felsőszintű munkakörök vizsgálatához azért indokolt áttekinteni, mert a vertikális inkongruencia foka egyuttal azt is jelzi, hogy a munkakörök mennyiben tölthetők be más, főként alacsonyabb

szintű iskolázottsággal.^{15.}/ Az iskolázottsággal szembeni követelmények és a helyettesíthetőség szoros korrelációt mutat: az egyetemi szintű egészségügyi munkakörökben kizárólag egyetemi végzettséggel rendelkező dolgozók találhatók, akik természetesen mindnyájan egészségügyi diplomások.

12.sz. táblázat

A felsőfoku munkaköri csoportok iskolázottsági szerinti összetétele

Iskolai végzettség szintje	Műszaki	Szakmai irányító	Közgazda- sági	Állami gaz- gatási	Igazság- ügyi	Pedagógiai	Egészség- ügyi	Tudományos- kulturális
Egyetem	33,9	12,4	18,7	19,6	92,3	19,9	100,0	31,0
Főiskola	21,0	13,2	17,4	15,5	1,1	47,1	-	23,8
Felsőfok együtt	54,9	25,6	36,1	35,1	93,4	67,0	100,0	54,8
Középiskola	36,8	60,0	52,2	51,6	6,5	29,7	-	32,9
Egyéb kfok	5,3	7,0	4,8	6,5	0,1	2,0	-	4,0
Középfok együtt	42,1	67,0	57,0	58,0	6,6	31,7	-	36,9
8 osztály v. kevesebb	3,0	7,4	6,9	6,9	-	1,3	-	8,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A felsőfoku munkakörök betöltésére főkészített szakemberek az egészségügyi foglalkozási csoporton kívül az igazságügyi-jogi foglalkozásokban dominálnak. A munkakörök több mint a felében ta-

lálunk diplomásokat a pedagógiai, a műszaki és a tudományos kulturális foglalkozások csoportjaiban. A közigazgatási és az államigazgatási munkakörök jó harmadát töltik csak be felsőfoku szakképzettséggel, míg a szakmai irányítók közül csak egynegyedük diplomás.

A középfokunál is alacsonyabb végzettségűek részvétele szerinti rangsor lényegében megegyezik a felsőfokuak aránya szerinti rangsorral. Ez megerősíti azt a föltevésünket, hogy 1./ a szakember-hiányos időszakban is oda áramlottak be a szakképzetlenek vagy a szakmaidegenek, ahová a munkaköri követelmények ezt lehetővé tették, 2./ azokban a foglalkozásokban, munkakörökben tudtak tartósan megmaradni iskolázottsági hiányosságaik pótlása nélkül, ahol a begyakorlással, a részterület megismerésével a feladatok bizonyos szinten megoldhatók.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a munkaköri csoportok felében, illetve az összes idetartozó munkakör 56%-ában a munkakörök nagyobb részét középfoku végzettséggel töltik be. Fölmerülhet a kérdés, vajon jó-e minden munkaköri csoport összeállítása, illetve milyen mértékig befolyásolják a betöltőkkel szembeni követelményeket a munkakörtől független körülmények /a munkahely jellege, mérete, telephelye stb/.

Az összes felsőfokunak minősített munkakör alig 40%-ában dolgoznak diplomások, ami föltétlenül a továbbvizsgálódás igényét támasztja. /A középfokon végzett pedagógusokat is diplomásokként kezeljük, mert pótlásuk legnagyobb részben - az óvónőképző szakközépiskolát kivéve - a felsőoktatásban folyik./

3.3.2. A középfoku munkakörök elemzése

13. sz. táblázat

A középfoku munkakörök legjellemzőbb szakképzettségű betöltőinek megoszlása /1980/

Képzettségi szint	Műszaki-műszaki	Gazdasági-gazdasági	Közlekedési-műszaki	Egészségügyi-egészségügyi
Egyetemi	4,1	1,8	2,2	0,2
Főiskolai	7,1	3,4	6,7	2,7
Középiskolai	65,2	63,5	54,8	27,7
Egyéb közép-foku	23,6	31,3	36,3	69,4
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

A négy középfoku foglalkozási csoport közül a műszaki munkaköröket betöltő műszaki szakképzettsegűeknek van a legmagasabb iskolázottsága. A közlekedés forgalmi munkaköröket betöltő műszakiakból már magasabb arányban találhatók szakmunkásbizonyítvánnyal és kevesebben felsőfoku diplomával rendelkezők. A gazdasági jellegű végzettségűek között még kevesebb a diplomás, viszont magasabb a középiskolai érettségizettek aránya. A legalacsonyabb iskolázottsággal az egészségügyi foglalkozásokban található egészségügyi végzettségűek rendelkeznek: közel 70%-uk csak szakiskolát végzett.

14.sz. táblázat

A középiskolát végzettek megoszlása a középfoku munkakörökben

A munkaköri csoport	Műszaki	Mezőgazd.	Gazdasági	Pedagógiai	Egészségügyi	Egyéb	Összesen
Műszaki	57,7	8,0	5,9	0,2	0,3	27,9	100,0
Gazdasági	8,8	4,0	39,0	0,5	0,4	47,3	100,0
Közlekedési	25,4	4,0	14,1	0,4	0,3	55,8	100,0
Egészségügyi	2,5	1,7	3,4	0,8	21,1	70,5	100,0

Valamennyi középfoku foglalkozási csoportban a középiskolások közül a megfelelő szakképzettségűek és a gimnazisták a legna-

gyobb súlyuk. Két ellentétes pólust a műszakiak és az egészségügyiek jelentenek: az előbbi munkakörökben a műszakiak közel 60%-kal vezetnek, míg az utóbbiakban a gimnazisták 70%-on felüli arányban találhatók, a megfelelő szakképzettséggel rendelkezők csak ötödrészét adják a középiskolásoknak.

A munkaköröket betöltők iskolai végzettségét tanulmányozva az a következtetés vonható le, hogy a középfoku munkakörök nagy része nem igényel konkrét iskolai szakképzettséget. A műszaki foglalkozásokat kivéve többségében szakképzetlenek, alacsonyabb végzettségűek, másirányban képzettek töltik be a munkaköröket, nagyon kis koncentrációt mutatva a megfelelő főlkészültségekből. A legjobban hasznosítják képzettségüket a gimnáziumokban érettségizettek.

4. Az egyéni foglalkozások szakemberellátottsága

A munkaköri csoportokba integrált egyéni foglalkozások részletesebb megismerése szolgáltathat perdöntő bizonyítékot az egyes szakterületek képzéssel szembeni rugalmasságának megítéléséhez. Valamennyi felső- és középfoku csoportunk 388

egyéni foglalkozást tartalmaz, némelyik csoportban részletesebb, más csoportokban összevontabb foglalkozási kategóriákat találunk.

A 388 egyéni foglalkozás közül meglehetősen sokat, 153-at egyenként, illetve kisebb csoportba gyűjtve megvizsgáltunk /ez kb. 40%-uk/. A kiemelés szempontjai közül megemlítjük az egyéni foglalkozás magasabb népességét, a szakmai csoportra jellemző voltát, a közismertségét, jelentőségét, összehasonlíthatóságát. /A kiemelt foglalkozások jegyzékét az 6.sz. melléklet szemlélteti./

Az egyes munkaköri csoportokat eltérő számú kiemelt foglalkozás képviseli, számuk 3 és 20 között változik. Kevés és összevont foglalkozási típussal jellemeztük a nem helyettesíthető foglalkozási csoportokat, ezekben ugyanis semmi különbség nincs az egyéni foglalkozásokban tevékenykedő szakképzettek között. A nagyobb létszámú és változatos összetételű csoportokat 18-20 kiemelés is szemlélteti.

Az egyéni foglalkozások áttekintése után több hipotézisünket is szeretnénk megerősíteni:

- a foglalkozások minél jobb megismerése ad egyre több információt az oktatás-képzés fejlesztéséhez, szervezéséhez;

- a foglalkozási csoportok rendkívül eltérőek, ezért a szakképzés tervezése sem történhet azonos föltételek és elvek alapján;
- az iskolai szakképzés nem mindig föltétlenül szükséges, de semmiképpen sem elégséges föltétele egy foglalkozás színvonalas betöltéséhez;
- a foglalkozások betöltésének követelményei nagyrészt meghatározzák az őket betöltők képzettségi színvonalát és irányát.

4.1. A felsőszintű egyéni foglalkozásokról

A vizsgálat az egyes munkaköröket betöltők iskolai végzettségi szintjére, illetve a megfelelő szakirányban végzettek koncentrációs hányadosára szorítkozott.

Ennek megfelelően nem csak az egyéni foglalkozások csoportjai, de az azonos csoportba sorolt egyéni foglalkozások között is számottevő különbségeket találunk.

A felsőfoku műszaki /agrár/ foglalkozások közül kiemelkedő az állatorvos. Ebben a beosztásban kizárólag állatorvosi egyetemen végzett szakember található.

A szükséges felsőszintű diplomával rendelkezők aránya ezt

követően az üzemmérnököknél magas: 94,6%, a mérnöki beosztásokban több mint 10% alacsonyabb végzettségű található.

Az ide sorolt foglalkozások közül csak két munkakörben nem éri el a tevékenykedő diplomások aránya a 60%-ot: a főépítésvezetők /47,9%/ és a termeléselőkészítők /27,1%/ beosztásokban.

A műszaki végzettségűek koncentrációja 40 és 80% között ingadozik. Legalacsonyabb az iparvállalati felső vezetőkben, legmagasabb az építménytervezők, városfejlesztőkben a műszakiak aránya.

Az államigazgatás felsőszintű végzettséget igénylő beosztásaiban vegyesebb a kép. Míg a helyi tanácsok előadói és csoportvezetők közül 23,4, a fővárosi és a megyei tanácsok hasonló beosztású dolgozóiból 40, illetve 56%-uk rendelkezik diplomával. Míg a megyei tanácsok osztályvezetőinek és helyetteseinek több mint 3/4 részben felsőfokú a végzettsége, addig minden hatodik érettségi vizsgát sem tett, illetve csak egyharmaduknak van diplomája. Említésre méltó, hogy e csoportban legnagyobb arányú felsőszintű végzettséggel a minisztériumok vezetői /ov.helyettesektől a miniszterig közel 80%/, legalacsonyabbal pedig a személyzetiek /alig 20%/ rendelkeznek.

Az ide tartozó foglalkozások szakirány szerinti koncentrációja - a dolog természeténél fogva - heterogén. Érdekes megfigyelni, hogy mely foglalkozásokban magas viszonylag a hagyományos jogi diplomások aránya. Megállapítható, hogy közel 20%-

ot ér el a tanácsi vezetők között /kivéve az elnököt/ és a minisztériumok irányításában is 10% körüli./Általában összhangban van a felsőfokúak megjelenési arányával, tehát föltelelezhetően helyére kerül./

A jogi-igazságszolgáltatási foglalkozásokban a vállalati jogtanácsost és az igazságügyi szakértőt kivéve valamennyiben kizárólag egyetemet végzett jogászok találhatók. Említésre méltó, hogy a vállalati jogtanácsosoknak 7,5 százaléka nem diplomás, míg az igazságügyi szakértőkből a 42 százalékos érettségizett-arány szintén a foglalkozás természetéből következik.

A felsőszintűnek minősíthető közgazdasági foglalkozások meglehetősen sokszínűek: a bel- és külkereskedelmi, a pénzügyi intézmények szakmai vezetői érdemi ügyintéző, valamennyi intézmény gazdálkodásának vezetői, irányítói és érdemi előadói, a gazdaság makroszintű összefüggéseinek letéteményesei egyaránt megtalálhatók a vizsgált beosztások között. Ugyanakkor az iskolai végzettségi szint is rendkívül differenciált: 6-86%-ig terjedő skálán mozog a diplomások részesedése a vizsgált foglalkozásokban. Ez utóbbi magas diplomás arány arra a 2800 fő "közgazdász"-ként tevékenykedőre jellemző, akiknek egyéb besorolása, megnevezése, minősítése nem található.

Ezzel szemben az un. tervező-elemző közgazdászok, vagy az üzemgazdászok kevesebb mint fele rendelkezik felsőszintű iskolai végzettséggel.

Hasonlóan gyenge koncentrálttságot mutat a szakirány vizsgálata.

A "közgazdász" beosztásuak 83%-a legalább közgazdasági végzettségű, de a 12 ezer fő főkönyvelőnek már csak a fele, míg a gazdasági szakértők, szaktanácsadók 36%-a mondhat magáénak ilyet.

A felsőfoku szakmai irányító foglalkozások közül jelenleg a felsővezetők és a számítástechnikai irányítók és szervezők igazán diplomás igényűek. /Ezekben legalább 2/3 részben diplomások működnek./

A foglalkozásokban leginkább a közgazdasági végzettség koncentrálódott /30-40%-ban/.

A felsőfoku egészségügyi foglalkozásokban kb. 30 ezer kizárólag diplomás/orvos, fogorvos, gyógyszerész/ található.

A kulturális, művészeti /sport/ foglalkozásokban 30-60%-ban helyezkednek el diplomások. /Kivéve az ide tartozó egyéb társadalomtudományos foglalkozásokat, pl. pedagógiai, pszicholó-

giai, amelyeket többnyire ide szóló végzettséggel töltenek be. /Viszont a gyakorlatibb kulturális beosztásokban, mint könyvtáros, tolmács-fordító már csak kb. 50-50%-os a diplomás-érettségizett arány.

A művészek és a tömegkommunikációs foglalkozásuk heterogén végzettségét /mind a szint, mind a szakirány szerint/ az magyarázza, hogy e tevékenységcsoportokban nem az iskolai végzettség a meghatározó. /Azaz sokféle fölkészültség hasznosítható bizonyos mértékben, avagy másoldalról könnyen nélkülözhető./

Tudományos és oktatási foglalkozások betöltése nehezen képzelhető el diploma nélkül, mégis található pár száz fő, aki nélkülözi azt. Ezekben a foglalkozásokban a szakmai koncentráció nem általánosítható, csak ha még jobban részletezzük a foglalkozásokat. /Megjegyezzük, hogy csak azokban a kutatói szakirányokban van kizárólag megfelelő szakember, ahol a gyakorlati pályákat is kisajátították: orvos, jogász, gyógyszerész./

Érdekes adat számunkra, hogy a középiskolai tanároknak egy-negyede, az általános iskolaiaknak 15%-a és a tanítóknak 6%-a, a nevelőtanároknak 30%-a nem pedagógus.

4.2. A nem fizikai középfoku egyéni foglalkozásokról

Az eddigiekben vizsgált foglalkozási csoportok azt mutatják,

hogy a felsőfoku munkaköröket többféle képpen érdemes csoportosítani, mint a középfokuakat. Az utóbbiak besorolása nem annyira tisztázott, illetve nem minden szakránynak van sajátos szakközépiskolája, szakiskolája, másoldalról a középfoku szakismeretek megszerzését több minisztérium és a vállalatok is segítik állandó, vagy céltanfolyamok megszervezésével. A munkamegosztás fejlődése minden szakterületen igényli a középszintű szakemberek jelenlétét, az a kérdés, hogy a képzésnek mennyiben kell követni ezeket a szükségleteket.

A műszaki foglalkozások csoportjában 108-110 ezer ide tartozó szakember adatait vettük figyelembe. Ezek egyharmada technikusként dolgozik, másik harmaduk alsószintű vezető. A műszaki szakemberek koncentrációs hányada a rangosabb vezetői posztokon 80% körül van, a technikusoknál 70%-os, a brigádvezetőkénél, diszpécserекnél 50%. Egyedül a műszaki rajzolóк között található csak 22% műszaki végzettségű, itt viszont 60% körüli a gimnáziumi érettségizettek aránya.

A felsőfokon végzettek aránya általában 10% alatt marad ezekben a foglalkozásokban. /Kivételek: üzemi technológus 29,7%, építésvezető 22,6%, üzemfenntartó 19,6%, minőségi ellenőr 13,1% diplomással./ A középiskolánál alacsonyabb iskolázottság 1,5 és 55,3% között szóródik, legkevesebb ilyen végzettségű található a technikusí és az üzemi techno-

lógus munkakörökben. A fő képzettségi szintet adó középiskolai érettségi 40-90% között oszlik meg /technikusoknál átlagosan 90, a mezőgazdasági brigádvezetőkénél 38%/. A középiskolai végzettségek szakirányát vizsgálva megállapítható, hogy a szakirányi koncentráció általában 60-80%-os, amit a gimnazisták részvétele egészít ki első sorban. Viszonylag jelentősebb néhány foglalkozásban a közgazdasági szakközépiskolások részvétele is /10-11%/.

A közlekedés-forgalmi foglalkozásokban 30% körül ingadozik a műszaki szakemberek részesedése, 10% alatt van a felsőfoku végzettségűek aránya, 30-45%-os a középiskolát nem végzettek jelenléte.

A középiskolát végzettek 51-66%-os „súlytöbbsletének” megoszlásából megtudhatjuk, hogy ezekben a foglalkozásokban nem a szakképzettek, hanem a gimnazisták teszik ki a többséget. Jelentős még a műszakiak és a közgazdaságiak súlya is.

A gazdasági jellegű középfoku foglalkozások között találjuk a könyvviteli- számviteli foglalkozásokat, a pénzügyi-eket, az adminisztratív munkaköröket és a kereskedelmi,

készletgazdálkodókat egyaránt. Ide tartozik a 25 kiemelt egyéni foglalkozás, amelyekben 463 ezer dolgozót találtunk. Ezekben 22 és 73% közötti arányban vannak gazdasági végzettségűek. A magas gazdasági szakértelmet hordozó egyéni foglalkozásokban a kereskedelmi szakmunkások vagy a gyors- és gépirói szakiskolát végzettek dominálnak, ők emelik a koncentráció fokát /élelmiszerbolt, vegyesbolt vezető, adminisztrátor, gyors- és gépiró, bér- és munkaügyi nyilvántartó/.

A középiskolát végzettek aránya persze fordítottan arányos a szakmunkásokéval. Az ő részvételük a statisztikusi, a számviteli munkakörökben, a külkereskedelmi, áruforgalmi-értékesítési foglalkozásokban döntő.

A középiskolások megoszlására is jellemző a két-központúság: a közgazdasági képzettségűek mellett hasonló, több esetben nagyobb arányban vannak jelen gimnáziumi érettségivel is, mégpedig meglehetősen "rangos" foglalkozásokban /külker bonyolító, kiállítás és propaganda szervező, idegenforgalmi foglalkozásu/, vagy "betanított" jellegűekben /adminisztrátor, gyorsíró, bérelszámoló/. Néhány foglalkozásban a műszakiak aránya is említést érdemel: a raktárvezetők, az ügynökök 17, az anyaggazdálkodók 22, a tervgazdaságiak 14, a beruházók 28%-a műszaki szakember,

Az egészségügyi foglalkozások csoportjában kerekén 10 egyéni foglalkozásról esik szó, közel 60 ezer résztvevővel. A foglalkozások jellege a mai osztályozási rendszer szerint eléggé eltérő: az ápolók, ápolónők a szakmunkások közé tartoznak már, munkájukban ugyanis elég sok a fizikai munka-elem; más foglalkozások viszont, - így a védőnő, a gyógytornász, a mentőtiszt, a műtős, stb. - a felsőoktatás témakörébe kerültek az utóbbi években.

Említésre méltó, hogy az ápolónőket és a szülésznőket kivéve a foglalkoztatottaknak még a felét sem ért el /közelítette meg a szakemberek hányada. Az iskolázottság szintjét a középiskolások többségi részvétele jellemzi. /Kivéve az ápolókat és a mentőseket; az előbbieken magas az alacsonyvégzettségű, az utóbbiakban a diplomás arány is./ Az alacsonyabb iskolázottsági szintet az egészségügyi szakiskolások adják: 20-40% résztvevőt, foglalkozásoktól függően. /A diétásnővéri, a gyógytornász foglalkozásokban alacsony csupán az arányuk./ A középiskolát végzettek szakképzettségi szerkezetében kitűnik a gimnáziumot végzettek meghatározó aránya, míg az egészségügyi szakközépiskolai végzettség jó esetben is 20% körüli értékű.

4.3. A szakmacsoportok legjellemzőbb foglalkozásai

Az egyéni foglalkozások közül kiemeltük és egymás mellé tettük azokat, amelyek a legismertebbek, leginkább alkalmasak az egyes foglalkozási csoportok jellemzésére. Nem mindegyik népes szakma: míg mérnökből 36584 főt, addig pszichológusból csak 643 főt tarottak nyilván 1980-ban.

Az 15.sz. táblázat bemutatja a szakmai koncentráció fokát ezekben a foglalkozásokban. Jól látható, hogy ez a felsőfoku munkakörökben magasabb mint a középfokuaknál. A hagyományos értelmiségi pályákon magasabb, mint az újabakon.

A középfoku munkakörök közül a technikusok helyettesíthetősége a legkevésbé rugalmas, a többi foglalkozásban alig éri el a "profi" szakemberek aránya az 50%-ot.

Ugyanezeknek a foglalkozásoknak iskolai végzettségi szintje igen eltérő. Középfokunál is alacsonyabb végzettségű alig található a felsősfokuakban /kivéve a művészeket/, a középfokuak között a könyvelők, a titkárnők és az egészségügyiek elég magas arányban /20, 17, 13%/ ilyenek.

Az iskolai végzettség szintje és a helyettesíthetőség foka általában szoros kapcsolatot mutat. Az egyetlen szakirányu és szintű iskolai végzéshez való ragaszkodás mértéke meghatározza az alacsonyabb iskolázottságuk térhódítását is az egyes foglalkozásokban, miáltal úgy tűnik, hogy egyes szakemberek nem csak azonos szintű, más szakirányu, de alacsonyabb iskolai végzettséggel is helyettesíthetők.

.15.:sz. táblázat

Egyes szakmacsoportok legjellemzőbb foglalkozásaiban
a szakmai koncentráció mértéke

Foglalkozás	A foglalkozásnak megfelelő szakképzettség aránya az összes ott dolgozóhoz viszonyítva /%-ban/			
	egyetemet	főiskolát	középfokot	együtt
	végzettek			
Állatorvos	100,0	-	-	100,0
Mérnökök	45,7	10,3	3,0	59,0
Ügyész, bírósági írnök, ügyvéd	100,0	-	-	100,0
Üzemgazdász	4,7	20,2	23,2	48,1
Tervező közigazdász	22,5	8,1	30,4	61,0
Külkereskedelmi ügynök	14,7	20,1	13,3	48,1

Piackutató	14,5	8,1	19,7	42,3
Orvos	100,0	-	-	100,0
Gyógyszerész	100,0	-	-	100,0
Középisk.tanár	62,2	12,1	0,2	74,5
Tanító	0,6	49,4	43,8	93,9
Könyvtáros	5,3	22,2	39,9	67,4
Pszichológus	58,8	16,8	31,3	54,0
Művész	5,9	-	-	58,8
Technikus	54,2	54,8	73,0	68,8
Statisztikus	32,4	47,8	62,7	61,7
Könyvelő	60,5	63,0	50,4	37,2
Ápolónő	30,0	36,9	26,5	11,4
Szülésznő	-	25,0	42,0	28,8

5. KONZEKVENCIÁK

Összefoglalásként rögtön megállapíthatjuk, hogy az egyéni foglalkozások konvertálhatóságára és helyettesíthetőségére vonatkozó vizsgálatok megerősítik föltételezéseinket: az oktatási /tanulói, ill. hallgatói/ létszámok tervezésénél nem célszerű azonos módon eljárni. A távlatos elhelyezkedési körülményekre vonatkozó prognózisok megismerése után föltétlenül indokolt az egyéni foglalkozások "természete" szerint a továbbtanulási lehetőségeket differenciáltan megállapítani.

- A jól helyettesíthető szakmák azt igénylik, hogy legyenek minél konvertálhatóbb képzési formák és ezekben a részvételt ne akadályozzuk.
- A nem helyettesíthető foglalkozásokra a fölkészítést az adott szakterületre koncentráljuk és a létszámszükségletet minél megalapozottabban prognosztizáljuk.

A tanulói-hallgatói létszámok előrejelzését nagyobb sávban indokolt kialakítani, lehetőséget adva a társadalmi törekvéseknek. Az oktatás, elsősorban a szakképzés társadalmi-gyakorlati elemeinek folytonos egyeztetése-korszerűsítése révén több szakemberképzési irány rugalmassága tovább nö-

velhető, tehát a helyettesíthetőség foka emelkedhet.

Az iskolán kívüli képzési formákat az iskolai szakképzési alapokkal összehangolva a foglalkoztatási kritériumok sokkal jobban teljesíthetők. Ennek révén az életpálya megalapozása valóban az iskolák, a kiteljesedése pedig a munkavégzés és a munka melletti továbbképzés föladatává válik.

A gimnáziumi végzettség jó hasznosításának tapasztalatai /a felsőfokon továbbtanulók zömét és a középfoku szellemi foglalkozások nagy hányadát ők teszik ki/ a középiskolai képzésben a szakosodás jelentős mérséklését, illetve az általános ismeretek bővülését indokolják.

Az 1970-es és az 1980-as népszámlálás adatai alapján készült vizsgálat és az elemzések fölhevítik a figyelmet a szakmákra, az egyéni foglalkozásokra és a tevékenységcsoportokra vonatkozó ismereteink bővítésének és elmélyítésének szükségességére.

Végül megállapíthatjuk, hogy az érdemi oktatástervezés kialakulásához nélkülözhetetlen minden társadalmi-gazdasági helyzet, folyamat megismerése, sőt részletes föltárása, ami az oktatásüggyel bármilyen kapcsolatba hozható.

J E G Y Z E T E K

- 1./ Részletesen olvasható Kutas János-Vámos Dóra: A foglalkozási csoportok és a foglalkoztatás, Közgazdasági Szemle 1984. 3.szám.
- 2./ Az "egyéni foglalkozást" a KSH fogalommagyarázata eszmei időpontban végzett, megélhetés fő forrásául szolgáló rendszeres tevékenységként tünteti föl. A fogalom szerintünk összetett kategória: a rendszeres tevékenység jellegében a szakmi profil mellett a besorolás, a beosztás típusa is bennefoglaltatik /pl. műszaki igazgató, vagy főmérnök/.
- 3./ Annak ellenére így van ez, hogy a bizonyítványok azonos megjelenési formájuk mellett eltérő tartalmakat rejtenek ami idő és térbeni távolságokból, a szubjektív értékrendek szerinti megítélésekből következik.
- 4./ Andics Jenő: A technika haladás társadalmi problémái a gazdasági szervezetekben /Akadémia KK 1977/ c. könyvében a gépesítettség színvonala alapján e kategóriát további 9 alcsoportra bontja.
- 5./ Az ide sorolható "művész" kategóriával itt nem foglalkozunk, mert a vele szemben támasztható követelmények nem általánosíthatók.
- 6./ Példa: középvezető részére elengedhetetlen a kockázatvállalás, döntési képesség, irányító-szervező képesség

is a kreativitás és a jó kommunikációs képesség mellett, míg a szaktanácsadói munka ellátásához ez utóbbi két személyiségjegy magas foka is elegendő.

7./ A foglalkozások csoportjait összezsusztatva a következő sorrendet állíthatjuk föl:

1. Felsővezető
2. Kutató
3. Szaktanácsadó
4. Középvezető
5. Szakelőadó I.
6. Alsószintű vezető
7. Kisiparos, kisvállalkozó
8. Szakelőadó II.
9. Szolgáltató vezető
10. Karbantartó
Gépbeállító
Meős
11. Ezermester
12. Rutin jellegű nem fizikai
13. Termelő munkások

Amennyiben a termelőmunkások kategóriáját fölbontjuk, tovább árnyalható a rangsor, hiszen közülük több csoport előbbre helyezhető /pl. automata gépsorok vezérlői/

- 8./ A szakmai irányok szerinti szakmai csoportok /műszaki, pedagógiai stb./ négy fő iskolai szint szerint oszlanak tovább: felső-középfoku nem fizikai, szakmunkás és betanított munkás. A felsőfokuakat egyetemi és főiskolai szintekre is elválasztják.
- 9./ Az OT és a MÜM koncepció-tervezetei nyomán az oktatott szakmák száma 1965 és 1980 között több mint 200-ról 100 alá zsugorodott, illetve összevonásra került.
- 10./ A szellemi munkaköröket nyolc csoportba soroltuk a könnyebb kezelhetőség kedvéért: műszaki /agrár is/, szakmai irányítók, gazdasági, államigazgatási, pedagógiai, tudományos-kulturális foglalkozásokba, igazságügyi és egészségügyi foglalkozásokba. A szakképzettségnek tíz tipikus területét különböztettük meg: műszaki, agrár, speciális műszaki, közgazdasági, jogi, pedagógiai és egyéb társadalomtudományiak, művészeti és egyéb végzettségűek, egészségügyi, valamint természet-tudományiak.

Eredetileg a

műszaki munkakörök

- műszaki

speciális műszaki

képzettség

szakmai irányítók

- műszaki képzettség

agrár irányítók	- agrár képzettség
gazdasági irányítók	- közgazdasági "
pedagógiai "	- pedagógus "
egészségügyi irányítók	- egészségügyi "
államigazgatási	
igazságügyi "	- jogi "
tudományos-kulturális	- egyéb társ.tud. és természettudományi képzettség
művészeti irányítók	- művészeti képzettség

11./ A munkaerő tervezés bizonyos megfontolásból magában foglalja a szakképzés tervezését is. "A munkaerő-tervezés tárgya a munkaerő társadalmi ujratermelése és elosztása." Részletesebben lásd "Munkagazdaságtan" /szerk: Timár János/ KJK Bp.1981.

Ez az összefüggés természetesen nem tagadja az oktatás-tervezés önálló, illetve másrétü föladatainak elkülönült tervezését, utal viszont a szakképzés és a foglalkoztatás együttes vizsgálatának szükségességére.

12./ A mezőgazdasági felsőfoku szakemberképzés terjeszti ki az oktatását műszaki /mezőgazdasági gépészmérnök/, gazdasági /üzemgazdász, szervező, könyvelő stb./ és szakfordítói szakmára is.

- 13./ Az összehasonlítás a csoportosítás nehézségei miatt meglehetősen bizonytalan. Arról van ugyanis szó, hogy míg 1980-ban 388 egyéni foglalkozást figyelhattunk meg és vonhattunk csoportokba, addig 10 év előtt csak 217 foglalkozásra oszlott ez a kör. Belátható, hogy az eltérő részletezettség miatt több esetben nem azonos az egyéni foglalkozások tartalma, például 80-ban megnevezett valamely munkakör, az 70-ben bennefoglatatik egy más címszó alatt megnevezett egyéni foglalkozásban. Az eltéréseket megpróbáltuk azonosítani, a zavarokat kiszűrni, ami véleményünk szerint sikerült annyira, hogy a közölt adatok a téma szempontjaihoz értékelhetők.
- 14./ A szakmai irányítók közé tartoznának elvileg a kereskedelem felsőfoku végzettséget igénylő munkakörei. Azonban míg a számítástechnikában, a közlekedésben, szállításban és hírközlésben elég jelentős műszaki típusu szakismeret alkalmazása az igényelt, addig a kereskedelemben főként a gazdasági-gazdálkodói ismeretek hasznosíthatók. /Valójában egyik tevékenység-terület sem igényel tiszta profilu szakképzést./
- 15./ Az általában elfogadott, hogy az igényeltnél magasabb iskolázottság megfelelő lehet a munkakör betöltéséhez

még akkor is, ha tudjuk, hogy a konkrét munkavégzéshez nincs ily módon iskolai előkészület; tehát a közvetlen beilleszkedés nem teljes zökkenő mentes. A gyakorlat megszerzése, a speciális tudnivalók elsajátítása a magasabb főlkészültség birtokában viszonylag gyorsan pótolható, sőt ettől kezdve a magasabb iskolázottság előnyösen kamatoztatható.

Amennyiben kedvező nagyságu bérek, ill. kereseti lehetőségek lennének ebben a szakmai csoportban, úgy joggal föltételeznénk, hogy a szakirányok helyesen reprezentálják az elintézendő föladatok szerkezetét. A jelenlegi bérezés torzulásai, feszültségei viszont joggal keltik fel kétségeinket, valóban csak ennyi orvosra, mérnökre, jogászra, szociológusra van szükség pl. az igazgatásban vagy inkább más területet választván a jöli-jokerként használt gimnazisták "helyettesítik" őket.

Felhasznált irodalom:

1. KSH Népszámlálási adatok 1970
- 2./ Bertold Martin u. Bernard Vogel: Bildungspolitik
/Plädoyer für ein realistisches Konzept/
Wissenschaftliche Buckgesellschaft 1976.

- 3./ Olajos Árpád: Szakképzés és foglalkoztatás
KJK 1978.
- 4./ KSH Népszámlálási adatok 1980.
- 5./ Munkagazdaságtan /szerk. Timár János/ KJK 1981.
- 6./ Kutas János-Vámos Dóra: Foglalkozási csoportok
és a foglalkoztatás, Közgazdasági Szemle 1984.
március.
- 7./ Vámos Dóra: Foglalkozás és szakképzettség
/Az 1980. évi népszámlálás adatai alapján a fog-
lalkozások konvertálhatóságának és helyettesíthe-
tőségének elemzése./
1984. július /MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete
rendelésére/ Kézirat

A diplomás szakemberek megoszlása a különböző foglalkozási csoportokban[☞] 1980-ban
/ezer fő/

Foglalkozási végzettség	Műszaki és agrár	Szakmai irányító forgalmi	Gazdasági	Állam-igazg.	Pedagógiai ak	Tudomány kult. fogl.	Igazságügyi	Egészségügyi	Összesen
Műszaki	68,2	3,0	11,7	4,0	4,9	2,8	0,9	0,2	95,7
Agrár	25,4	0,4	5,9	1,8	2,1	0,6	0,3	0,1	36,6
Spec.műsz.	8,0	0,8	2,3	0,8	8,4	0,4	0,2	-	20,9
Közgazd-i	3,7	1,5	23,0	4,7	1,3	3,2	0,5	0,1	38,0
Jogi	0,7	0,2	2,7	4,0	0,5	1,7	9,6	-	19,4
Pedagógiai	2,9	0,7	4,1	4,6	108,3	8,8	0,4	0,4	130,2
Egyéb társtud.	0,1	-	0,1	0,1	0,2	0,5	-	-	1,0
Művészet és egy.	5,2	0,7	7,5	4,7	7,1	13,4	2,3	0,3	41,2
Egészségügy	0,7	-	0,5	0,3	2,5	0,3	0,1	30,7	35,1
Term. tud.	1,6	0,8	0,5	0,2	1,1	2,7	-	-	6,9
Összes	116,5	8,1	58,3	25,2	136,4	34,4	14,3	31,8	425,0

[☞]A szellemi jellegű foglalkozások közép- és felsőszintű végzettséget igénylő munkaköreiben

^{☞☞}A jelenlegi állományban középfoku végzettségüket is ide soroltunk, a képzési szint egészének fölemelkedése miatt

2. sz. melléklet

A felsőfoku végzettségűek megoszlása a különböző szellemi jellegű foglalkozási csoportok között

1980-ban

(a szakképzettek összesenjének százalékában)

Munka- kör	Műszaki- agrár	Szakmai irányító	Gazdasági	Államigaz- gatási	Pedagó- giai	Tudomá- nyos kulturális	Igazság- ügyi	Egész- ségügyi
Szak- képzett- ség								
Műszaki	71,3	3,1	12,2	4,2	5,1	2,9	0,9	0,3
Agrár	69,4	1,1	16,2	4,9	5,7	1,6	0,8	0,3
Közgazd.	9,7	3,9	60,6	12,4	3,4	8,4	1,3	0,3
Spec.m-i	38,3	3,8	11,0	3,8	40,2	1,9	1,0	-
Pedagógiai	2,2	0,5	3,1	3,6	83,2	6,8	0,3	0,3
Jogi	3,6	1,0	13,9	20,6	2,6	8,8	49,5	-
Művészeti és egyéb	12,6	1,7	18,2	11,4	17,2	32,5	5,6	0,7
Egyéb társ.t.	10,0	-	10,0	10,0	20,0	50,0	-	-
Term.tud	23,2	11,6	7,2	2,9	15,9	39,2	-	-
Egészségügyi	2,0	-	1,4	0,9	7,1	0,8	0,3	87,5
Együtt	29,5	2,1	7,0	6,4	34,6	8,7	3,6	8,1

3. sz. melléklet

A felsőfoku végzettségük megoszlása a különböző felsőszintű szakembert igénylő foglalkozási csoportok között 1980-ban

(A szakképzettek összesenjének százalékában)

Munka- Szak- Képzett- ség	Misz. agrár	Szakmai irányító	Gazd-i	Állam- igazg.	Pedagóg.	Tudom. kult.	Igazság- ügyi	Egészség- ügyi
Műszaki	74,6	2,6	5,7	5,4	6,7	3,8	1,2	-
Agrár	73,2	0,7	10,1	6,2	6,8	2,0	1,0	-
Közgazd-i	11,4	4,6	47,1	17,9	4,9	12,2	1,9	-
Spec.m.	35,6	3,9	6,1	4,4	46,7	2,2	1,1	-
Jogi	3,4	0,6	6,3	22,7	2,8	9,7	54,5	-
Pedagóg.	1,4	0,5	1,0	3,4	86,1	7,0	0,6	-
Műv. és e.	10,0	0,9	6,8	14,1	21,3	40,1	6,8	-
Egészségü.	1,5	-	0,6	0,9	7,5	0,9	0,3	88,3
Term.tud.	19,7	13,1	1,6	3,3	18,0	44,3	-	-
Társ.tud.	11,1	-	-	11,1	22,2	55,6	-	-
Összes	25,7	1,6	7,0	6,8	37,2	9,4	4,0	8,1

4.sz. melléklet

Az érettségizettek megoszlása a közép- és a felsőszintű munkakörök között 1980-ban

Az iskola típusa	Középszintű		Felsőszintű		Összes szellemi	
	munkakörökben					
	fő	%	fő	%	fő	%
1. Szakközépiskola						
- műszaki	84.982	50,7	82.772	49,3	167,754	100,0
- agrár	16.349	40,5	24.001	59,5	40.350	100,0
- közgazdasági	116.343	64,3	64.702	35,7	181.045	100,0
- pedagógiai	1.720	6,1	26.616	93,9	28.342	100,0
- egészségügyi	9.228	71,1	3.747	28,9	12.975	100,0
- művészeti	2.000	42,3	2.728	57,7	4.728	100,0
2. Gimnázium	175.667	53,7	151.656	46,3	327.323	100,0
3. Együtt	406.295	53,3	356.222	46,7	762.517	100,0

5.sz. melléklet

A középiskolákban végzetek elhelyezkedése a különböző irányú középfoku

munkaköri csoportokban, 1980-ban

Az iskola típusa	Műszaki	Közlekedési-távközlési	Gazdasági	Egészségügyi	Együtt
1. Gimnázium	21.076	8.717	126.398	21.476	177.667
2. Szakközépiskolák					
- műszaki	61.228	4.613	18.559	582	84.982
- agrár	4.257	872	10.136	1.084	16.439
- közgazdasági	3.554	3.041	108.805	943	116.343
- pedagógiai	165	60	1.304	197	1.726
- egészségügyi	79	31	2.356	6.762	9.228
3. Együtt	90.359	17.334	267.558	31.044	406.295

Az egyéni foglalkozások közül kiemelt foglalkozások
jegyzéke /1980/

Felsőfoku kiemelt munkakörök

1. Műszaki foglalkozások

iparvállalati felső vezető /141/
műszaki ig, főmérnök, műsz.vez. /1/
műszaki főov., h. /2/
mg-1 főágazatvezető /3/
állatorvos /7/
üzemmérnök /9/
főépítésvezető /10/
műszaki fejlesztő /32/
építmény tervező /35/
műszaki szakértő /37/
mezőgazdasági szakértő /38/
termelés előkészítő /40/
kohómérnök /60/
gépészmérnök /62/
vegyészmérnök /64/
építőmérnök /66/
mezőgazdasági mérnök /68/
mérnök /59-72/

2. Igazgatási foglalkozások

miniszterek, h. /91/
tanácselnök, h. /96/
Főv.T. főov., ov.h. /98/
minisztériumi főov. /93/
minisztériumi csv.e /109/
Főv.T. csv.+e /111/

Megyei tanács ov. és h. /99/
Megyei tanács csv és e /112/
Városi tanács ov+h. /102/
Városi tanács csop.v.+e /115/
Vállalati, szöv. ált.ig. /123/
személyzeti fogl. /124/

3. Jogi-igazságügyi foglalkozások

ügyész /129-131/
bírók /132-134/
ügyvéd /138/
vállalati jogtanácsos /137/
igazságügyi szakértő /139/

4. Közgazdasági jellegű foglalkozások

keresk.váll.legfőbb vez. /146/
nagyker. telep....vez /205/
áruházi ov. /206/
szállodai portás /220/
egyéb váll, int.felső vez. /148/
főkönyvelő, gazd.v. /159/
gazd-i szakértő, szakt. /166/
pénzint.közp.vez. /361/
üzemgazdász /161/
tervező elemző kg /167/
külker.üzletkötő /200/
piackutató /202/
közgazdász /319/

5. Szakmai irányító foglalkozások

számítástechn. irány. /169/
számítástechn.rendszerszerv. /170/

számítástechn.foly.szerv. /171/
vasuti szakmai irány. /175/
gépjármű szakmai irány. /176/
városi közl. szakmai irány. /177/
egyéb száll. szakmai irány. /182/

6. Egészségügyi foglalkozások

gyógyító orvos /223-226/
kőjál igaz. orvos /227-230/
gyógyszerész /231-234/

7. Oktatási-kutatási foglalkozások

műszaki /ipari/ kut. /29/
állatorvos és mg /30-31/
pedagógus /300/
jogász kut. /301/
közgazdász kut. /302/
pszich. kut. /298/
bölcsész kut. /297-99, 303-6/
ttk kut /307-313/
gyógyszerész /235/
orv.tud.egy.okt. /270, 272, 278/
egyéb egy.okt. /269, 271, 277/
főisk.okt. /273, 274, 279/
óvónőképző okt. /275, 276, 280/
középisk.tanár /282/
ált.isk.tanár /283/
ált.isk.tanító /290/
szakmunkásisk.tanár /284/
nevelő tanár /287/
szakoktató /292/
gyermekfelügyelő /295/

8. Kulturális foglalkozások

pszichológus /315/
pedagógus /317/
művész /322/
könyvtáros /331/
tolmács /334/
tömegkomm.fogl. /339/
színművész /340/
író, dram. /344/
rendező /345/
sportedző /351/
művész /340-347/

Középfoku kiemelt munkakörök

1. Forgalmi foglalkozások

vasutforgalmi /183/
gépjármű forgalmi /184/
városi közl.forg. /185/
egyéb szállitm. /191/
vasutforg.közv.irány. /192/
gépjárműközl. " /193/
városi közl. " /194/
egyéb szállitm. " /197/
külker.bonyolító /201/
kiállítás,prop. /203/
áruforgalmi, értékesítés /198/
anyaggazd.anyagbeszerző /204/
élelmiszerbolt üv.és h. /207/

kulturcikk üv.és h. /211/
vegyesbolti " " /213/
vendéglátóip.üv.és h. /215/
ügynök /217/
idegenforgalmi fogl. /219/
raktárvezető /222/

2. Gazdasági foglalkozások

beruh.bonyolító /163/
statisztikus /164/
munkaügyis /165/
könyvelő /355/
pénzügyes /368/
adminisztrátor /386/
számviteli /356-360/
pénzintézeti /363-367/
pénzügyi fogl. /368-374/
számítástechn.fogl. /375-378/
bérelszámoló /379/
bér- és munkaügyis /382/
gyors- és gépiró /385/
terves /162/
könyvelő /355/
titkárnő /384/

3. Műszaki foglalkozások

építésvezető /11/
üzemi technológus /12/
kohászati művezető /15/
gépipari " /16/
vegyipari " /19/

mezőgazdasági brigádvez. /24/
szolgáltatási " /27/
üzemi díszpécser /45/
gyártóeszköz gazd. /50/
üzemfenntartó, bizt. /52/
minőségi műszaki e. /54/
műszaki rajzoló /57/
kohótechnikus /74/
gépésztechnikus /75/
vegyésztechnikus /77/
építésztechnikus /80/
mezőgazdasági technikus /82/
üzemi technikus /88/
technikus /73-88/

4. Egészségügyi foglalkozások

ápoló /236-242/
általános assz. /243/
műtős " /244/
fogorvosi " /247/
anaesthes. " /251/
diétásnővér /260/
szülésznő /261/
gyógytornász /264/
mentőtiszt /265/